

ЧОВЕКЪТ И НЕГОВИЯТ СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ

Вяра Стоилова¹

*Онзи, който не може да създава ползи,
няма какво да сподели с останалите...*

1. ПОНЯТИЕ ЗА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ

Социалното и неговата "архитектура"

Отделният индивид е несамодостатъчен си, за да може сам да произведе и/или получи от природата в готов вид всички необходими му блага (ползи). И причината за това не е само ограничеността на неговите знания, умения и чисто физически възможности, но и неспособността му сам да си "произведе" желани емоционални изживявания. Каквито и мантри и народни мъдрости да си повтаря човек – от типа на: "Ти си най-добрият приятел на самия себе си", "Кучето е най-добрият приятел на човека" и др., той е осъзнал, че освен от материални блага (ползи), се нуждае още и от общуване, любов, приятелство, признание, уважение. Все неща, които може да получи само от другите.

С факта на осъзнаването на тази несамодостатъчност започват всички истории за човека и човечеството, всички обяснения за онова, което той случва и което се случва в живота му. Несамодостатъчността поставя пред човека проблема за намирането на някаква степен на достатъчност, за това как да получи онова, от което има нужда, но сам не може да си произведе. Такава възможност той открива в свързането си с другите като него, с които изгражда форми на съвместност. Изграждането на която и да е форма на съвместност е преход на човека от изолирано в своята битност същество към състояние на свързаност, на отношения с другите и на осъзната зависимост от тях. По този начин природният свят, в който човекът е бил първоначално само част, се превръща в един нов свят, който той създава заедно с другите, и който, за да отграничи от природния, нарича социален.

Социалният свят е толкова сложен, богат на свързаности и зависимости между хората, че използването на понятието "социално" се превръща в една универсална дума, която се счита за толкова саморазбираща се, че за нея вече не се пита извън рамките на тясно специализираните изследователски интереси (напр. социология на асоциациите и социология на социалното). (Латур 2007)

¹ Вяра Стоилова е доктор по социология, доцент в катедра "Икономическа социология" при УНСС; сл. тел.: 81-95-605, e-mail: Sociology@unwe.acad.bg

"Съществува – четем Латур, – отчетлива тенденция в последователните етимологични модификации в семейството на думата "социално". Тя се движи от най-общи към по-повърхностни. Самата етимология е също поучителна. Коренът е seq-, sequi и неговото първо значение е "следвам". Латинската дума socius означава събеседник, съдружник. В различните езици историческата генеалогия на думата започва от значението на "следвам някого", след което "включвам се" и "съюзявам се" и накрая "имам нещо общо". (Латур 2007:16) Най-често понятието "социално" се употребява като синоним на: обществено; общностно; свързаност между хората (в противовес на индивидуално, обособено, атомизирано); обществено положение; общополезно; общозначимо (в противовес на егоистично), грижа за другите; действия в посока подобряване условията на живот на хора, намиращи се в затруднено икономическо положение (временно нетрудоспособни, базработни и др.).

Независимо от тази смислова пъстрота, безспорен остава фактът, че социалността бележи излизането на човека от състояние на изолираност и превръщането му в част от някаква съвместност, в рамките на която той започва да мисли себе си в единството на онези връзки с другите, което може да му осигури желаната степен на достатъчност. От изолиран индивид той се превръща в социален актьор, който изгражда живота си заедно с другите като него, като предприема действията, които съвместността му позволява, за да удовлетвори нуждите си. Тези действия се разиграват на "сцената" на социалното, където взаимната свързаност и взаимната зависимост между актьорите преминава през социалните роли, които те изпълняват, за да се "роди спектакълът" на очакванията.

Социалното, пише Клем, се изгражда не от действията, а от очакванията на актьорите. (Klemm 2010:22). Това са очаквания за възможността взаимно да си дадат онова, което не са в състояние сами да си произведат или да вземат наговото от природата. В този смисъл познанието за социалното е не толкова "познание за онова, което актьорите правят, а за онова, към което те ориентират своите действия, които действия могат да се наблюдават и да се регистрират като такива, (факти, статистически данни)". (Klemm 2010: 22).

И ако в миналото социалното се е изграждало преимуществено по насилствен начин – войни, робство, крепостничество, то модерното общество се конституира основно върху отношения на размяна. Последните се осъществяват по определени за всяко общество правила, чрез които се постига определена удовлетворителна степен на овладяване на насилието. Начинът, по който е организирана размяната – като легална, мирна форма за решаване на проблема с несамодостатъчността на отделните индивиди, предопределя и тяхната ориентация към производството на онези блага (ползи), с които те ще участват в нея. Това обстоятелство има изключително значение, защото размяната като средство за преодоляване на несамодостатъчността на индивида, може да бъде мислена само и като средство за постигане на определена степен на достатъчност на произведените от съвместността блага (ползи). Организирането на размяната и заедно с това организирането на свързаността между отделните индивиди дава основание да се предположи, както пише Бъргър, че достатъчността, т.е. "...обществото като цяло има характер на игра". (Бъргър 1999:145) На практика, съвместният живот се структурира в множество

"игри" на размяна, всяка от които е формализирана около нейния смисъл, т.е. около проблема с несамодостатъчността на определени блага (ползи), който се очаква да реши. Тази формализация намира израз в организирането на играта като съвкупност от правила, уреждащи кои могат да бъдат участниците в нея (актьорите), какви са благата (ползите), които могат да се разменят, какъв е принципът на реципрочността, видът на еквивалентността, механизмите на контрол върху действията на актьорите, както и санкциите, които се налагат при нарушаване на правилата. Формализацията се извършва по различен начин в зависимост от това дали "игрите" на размяна имат задължителен или доброволен характер. Това се определя както от спецификата на разменяемите блага (зад която стоят и определени правила за тяхното производство), така също и от необходимостта за запазване на съвместността (обществото).

Независимо от този характер "игрите" на размяна са акт на каталякта, ако използваме термина на Хайек, с който се обозначава не само фактът на размяна, но и "допускам в общността" или "превърщам един враг в приятел". Именно затова те придобиват характера на социализирани схеми на мислене, възприятие, действие и преценки, в ън от които съвместността се поставя под въпрос. Каталяктният характер предполага връзка между отговорността на актьорите за участието им в "игрите" на размяна и отговорността за тяхното запазване, докато те са удовлетворително средство за решение на проблема с несамодостатъчността им.

Организирането на съвместността като съвкупност от "игри" на размяна "подрежда" хората в една сложна система на взаимна свързаност между тях, която – образно казано, изгражда "архитектурата" на социалното и превръща индивидите от същества, имащи нужди, в социални актьори със свои специфични интереси. Животните нямат интереси. Те имат нужди. Съвместността, организирана като съвкупност от правила, трансформира нуждите на актьорите в интереси. Ако нуждата е желанието на актьора да осъществи размяна, за да получи конкретно благо (ползи), чрез което да острани почувствана от него липса и недостиг, то интересът му може да се сведе до стремеж да осъществи точно определени размени, да участва в изготвянето на правилата на играта, да заеме в нея такова място, което да улесни достъпа му до желаните размени и да продължи да участва в играта." Интересът – пише Бурдийо – е вложението в дадена игра, каквато и да е тя, което е условие за влизане в тази игра и което е едновременно създавано и подсилвано от играта. Следователно формите на интерес са толкова, колкото и полетата (*"игрите на размяна"* – курсивът мой, В. С.). (Бурдийо 1993:54).

За съжаление употребата на понятието "интерес" в публичния дискурс не винаги е свързано със споделянето на един и същи смисъл. Може би и затова Фром пише, че "думата "интерес" днес е загубила по-голямата част от своето значение. Да кажеш "интересувам се" от това или онова, е почти еквивалентно на това, да кажеш "нямам особено силни чувства към него, но не съм напълно безразличен". Тя е една от завоалиращите думи, които прикриват липсата на сила и които са достатъчно мъгляви, за да "преоблекат" почти всичко, което би могло да привлече вниманието в определен индустриален мащаб, например като интерес към някакво момиче. Но това опорочаване на смисъла, което е толкова общо, не може да ни ограничи да използваме думите в тяхното първоначално и по-дълбоко значение, а това означава

да възстановим собственото им достойнство. Думата "интерес" идва от латинското *interesse*, тоест, "да бъдеш измежду". Ако се интересувам, трябва да надхвърля своето его, да се отворя към света и да скоча в него. Интересът се основава на действителността. Той е относително постоянна нагласа, която позволява на човека във всеки момент да схване интелектуално, а така също и емоционално и сетивно, света извън него". (Фром 2005:111).

Разбирането на интереса като социално формирана нужда, която може да бъде удовлетворена по правила в рамките на определена "игра" на размяна, е една възможност за познание на социалния капитал, за причините, които го поражда, механизмите, по които той се "произвежда" и целите, за които може да бъде използван.

От социално към социален капитал

Да се обозначи и словесно изрази предметният свят е сравнително лесно. Трудността идва с назоваването на социалното, на онова, което съвместността произвежда като несетивни, необозрими, разтегливи "продукти", които не са веднъж и завинаги дадени, а са в процес на случване. Нуждата от словесна идентификация е всъщност нужда от смислова натовареност на изразяването, чрез което хората разбират какво е то и защо им е. Без споделянето на подобни слова (смисли) съвместният живот е практически невъзможен. В случая с понятието "социален капитал" не става въпрос да се идентифицира нещо непознато в света на хората, което търси своето словесно (смислово) изразяване. Онова, което това понятие идва да обозначи, е всъщност толкова старо, колкото и светът на хората. Понятия като солидарност и взаимопомощ винаги са били част от езика на всяка една общност и са отдавна известни. "Историята на едно понятие, независимо дали става дума за химичен елемент, атом или нещо друго, неосъзнато започва с някаква по-обща представа и придобива яснота и конкретика, т.е. някаква разпознаваема физиономия, когато се превърне в специален предмет на определена теория" (Chalmers 2001: 89)

Понятието "социален капитал" има доста по-кратка биография от понятието "капитал". Понятието "капитал" е част от говоренето за икономика още от времето на развитието на капитализма в Англия. То се свързва с властта (възможността) на актьорите да определят правилата за производство на определени блага, както и правилата на "играта" на размяна на способности за труд срещу работна заплата. Капиталът е възможност за предприемане на действия от страна на неговия притежател – нещо да се създаде, да се свърже – в контекста на самонарастването му. Тази същностна характеристика на капитала не се променя с добавянето на някакво прилагателно пред него, което специфицира вида на ресурсите и/или неговия носител.

Понятието "социален капитал" е употребено за пръв път през двайсетте години на миналия век (Hanifan 1920:78). За съжаление то трябваше да почака около 50 години, за да бъде включено в социологическия дискурс, когато Джакобс го употребява активно в своето изследване за социологията на града. (Jacobs 1961:138) Там той определя социалния капитал като специфично "производство" на чувство за общност и мрежи от отношения, които хората изграждат помежду си. Утвърждаването на понятието "социален капитал" в научната, а впоследствие и в ежедневната

лексика се свързва най-вече с Бурдийо, Кулеман и Путнъм. В публичния и по-специално в политическия дискурс понятието "социален капитал" се наложи и заради включването му в официални документи на международни организации – напр. Световната банка и Организацията за икономическо развитие и сътрудничество.

Генезисът на социалния капитал трябва да се търси в осъзнатата несамодостатъчност на отделния индивид. "Човекът – пише Фром, отделен чрез своето самосъзнание и способност да се чувства самотен, би бил безпомощна пращинка, носена от ветровете, ако не намери емоционални връзки, които да задоволят неговата потребност да бъде свързан и обединен със света отвъд собствената му личност. Но, противоположно на животното, той има няколко алтернативни начина, по които да осъществи тези връзки... няколко възможности са по-добри от други, но онова, от което той се нуждае най-много, за да съхрани своето душевно здраве, е някаква връзка, с която той да се чувства в сигурни отношения... Най-лесната и най-често срещаната форма на човешката съотнесеност са неговите "първични връзки" с онова, от което той произлиза – с кръвта, със земята, с рода, с майката и бащата, или в едно по-сложно общество – с неговата нация, религия или класа". (Фром 2005:93) Изграждането на подобни връзки е всъщност единствената възможност човек да се възпроизвежда не просто като биологично, а като "социално животно". Свързаността с другите и живеенето в някакви форми на съвместност е едновременно и принудително средство, и цел на човека. Средство, заради възможностите, които му предлага да реши проблема със своята несамодостатъчност, а цел, заради необходимостта това средство непрекъснато да бъде възпроизвеждано. Свързването между хората се извършва в различни "игри" на размяна. Там те получават онези блага (ползи), които не им достигат само ако са в състояния да дадат на другите такива блага (ползи), от които те се нуждаят. По този начин формите на съвместност се възпроизвеждат чрез непрекъснати "давания" и "получавания" между актьорите, включени в тях. "Не съществува никакъв друг начин – пише Хайек, да се разберат социалните образувания, освен да се разбере поведението на отделния актьор, което се ориентира към другите, от които той очаква определени действия". (Hayek 1952:15). Именно тези очаквания за взаимни "давания" и "получавания", които се реализират чрез трайни отношения между актьорите, възпроизвеждат социалното и изграждат социалния капитал.

Бурдийо определя социалния капитал като "сумата от актуалните или потенциални ресурси, които се падат на един индивид или група, поради факта, че те притежават трайна мрежа от повече или по-малко институционализирани взаимни отношения, познания и признания, т.е. сумата от капитали и власти, които една такава мрежа, позволява да бъде мобилизирана". (Бурдийо, Вакан 1993:71) Около това разбиране на Бурдийо за социалния капитал като съвкупност от ресурси, върху които отделният актьор няма права на собственост, но от които може да се възползва, благодарение на отношенията си с други актьори, гравитира преобладаващата част от опитите той да бъде дефиниран. (Burt 1992, 2000); (De Graaf, Flap 1988); (Lin 2001); (Marsden, Hurlbert 1988); (Portes 1998)

Едно по-различно разбиране предлага Кулеман, според който социалният капитал се дефинира чрез функциите си, т.е. чрез онова, което прави за актьорите (Cole-

man 1995: 392). Кулеман акцентира върху нехомогенността на социалния капитал, който според него се състои от различни елементи, които притежават две общи характеристики. Първата е свързана с обстоятелството, че социалният капитал винаги е част от някаква социалност, образно казано е поместен в границите на конкретна форма на съвместност. Втората характеристика ориентира към социалната структура на тази съвместност – социалните роли и отношенията между тях, които определят очакванията и действията на актьорите, в зависимост от спецификата на благата, които могат да бъдат предмет на размяна. Според Кулеман основните елементи на социалния капитал са: задължения и очаквания; информационен потенциал; норми и съответните механизми за санкциониране при тяхното нарушение; господство и организационни форми, в и чрез които актьорите могат да постигат определени споделени цели. (Coleman (1991:396)

Обществената значимост на социалния капитал пък е доминиращата му характеристика, според Пътнъм. Той счита, че социалният капитал е "физиономията" на социалното, която се изгражда от мрежи, норми и доверие, благодарение на които актьорите, свързани с тях и чрез тях, могат да действат заедно за постигането на споделени цели. "Социалният капитал е обществено благо, което изразява споделеността на интегриращи обществото норми като солидарност и генерализирано доверие и ангажираността на актьорите към решаването на обществени проблеми. В този смисъл той произвежда обществена идентичност". (Putnam 1995: 664.)

В документите на Световната банка социалният капитал се определя като всички институции, връзки и норми, които създават качеството и количеството на социалните взаимодействия. Но тук не става дума за някакъв механизъм – сбор от съществуващите институции, връзки и норми, а за спойката, между хората, за свързаността, която им дава възможност заедно да изградят живота си. Тези отношения и социални мрежи предоставят на хората повече ресурси за постигане както на собствените си, така също и на общите цели. Световната банка вижда възможностите на социалния капитал най-вече в областите възпитание, образование и достъп до работни места. (www.worldbank.org/poverty/scapital)

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие разглежда социалния капитал като отношенията между актьорите в мрежите, заедно с нормите, ценностите и убежденията им, които улесняват дейността на групите и осъществяват връзките между различните групи в обществото. Социалният капитал трябва да се произвежда непрекъснато, тъй като той е, който поддържа социалността. Въпросът е на основата на какви норми и за какви цели може да се мобилизира тази социална енергия. От гледна точка на обществото е важно социалният капитал да допринася за икономически растеж, за подобряване качеството на живота и да предотвратява конфликти, агресия и престъпност (виж. <http://www1.oecd.org>).

В ежедневната лексика най-често с понятието "социален капитал" се изразява възможността на актьора да получи помощ и подкрепа от други актьори, с които е свързан по линията на различни отношения. Понякога това понятие има негативни конотации, доколкото изразява възможността актьорът да избегне санкции заради извършени нарушения, да се "измъкне" от закона и/или да получи достъп до определени блага извън правилата на играта. Може би и заради това в българската лек-

сика доста често понятието "социален капитал" се замества с понятието "връзки", което се натоварва с определено значение – да постигнеш желаното чрез посредничеството на други актьори, най-често извън правилата. Това разбира се не става безвъзмездно, тъй като реципрочността – взаимните "давания" и "получавания" между актьорите – е онова, което изгражда социалния капитал, без значение за какви цели той ще се използва.

Независимо от нюансите при определянето на социалния капитал неговата същност може да се сведе до няколко основни характеристики:

Първо. Социалният капитал се конституира от отношения между актьорите, които се подчиняват на принципа на реципрочността – *Do ut des* (лат.; на англ.: *Provided so as to give* – в см: За да получиш, трябва да дадеш). Той е израз на очакванията на актьорите един към друг, че по пътя на взаимните "давания" и "получавания" могат да постигнат определени свои цели. Тези очаквания са синтезиран израз на доверието между актьорите, че принципът на реципрочност ще бъде спазван. Която и да е форма на съвместност (семейство, род, приятелски кръг и т.н), чрез която се търси решение на проблема на несамодостатъчността на актьора, може да се декомпозира до две двойки взаимно пораждащи се действия – даване и получаване; насрещно даване и адекватно получаване. Това е най-дълбокият ценностен смисъл на свързаността, около който се организира която и да е "игра" на размяна. Социалният капитал е продукт на отношения между актьори, които се възприемат един друг като необходими си, допълващи се и взаимно полезни си с онова, което могат да си дадат.

Второ. В качеството си на капитал социалният капитал е "специфично средство за производство" (Peterman 2007:4), доколкото с това понятие "... означаваме някакъв икономически ресурс, който във времето и в неговата функционалност осигурява прираст. Тук ключовата дума е прираст, надбавка над нещо, което е отразявало предишното му състояние." (Казаков 2001:5). Капиталът например, за разлика от богатството, е средство, което може да метаморфозира, да се превръща в други средства, необходими на актьора за постигането на неговите цели. Затова и актьорът го натоварва с очаквания за нарастване, за нещо, което ще му донесе ползи, печалба, независимо от това какви могат да бъдат техните конкретни форми на проявление. За актьора социалният капитал е значим в динамика, в един времеви хоризонт, в рамките на който той може да предприеме някакви действия с него, напр. да го превърне в друг вид капитал – икономически, човешки, културен. И неговата същност е именно в това. Той е трансмисия, достъп, възможност. Колкото повече се използва, толкова повече се стабилизира. В социалния капитал се акумулират усилията на всички актьори, които се намират помежду си в определени отношения. В този смисъл специфичното средство за производство е социалността, свързаността, която се изгражда от взаимодействащи си актьори. Взаимодействията се пораждаат от инвестиционните намерения на актьорите, които "рано или късно обещават да им донесат непосредствени ползи" (Bourdieu 1983: 192).

Трето. Социалният капитал е продукт на социализацията, на способността да се изпълняват социални роли, да се създават трайни отношения между актьорите, които да генерират ресурс за постигането на определени техни цели. Като умение на

актьора да взаимодейства с другите, социалният капитал е свързан с човешкия капитал, доколкото, както пише Казаков, "...когато погледнем на човека през призмата на настъпилите в него изменения в резултат от целенасочени въздействия, той само привидно е същият, но в икономически смисъл това вече не е така. Той има нови качествени характеристики и свойства – натрупаните познания, опитът и променената квалификация в съчетание с носителя на тези нови свойства вече е човешки капитал." (Казаков 2001:11-12). Но уменията за изграждане на трайни отношения, които задължително са свързани с изпълнението на социални роли са само предпоставка за социален капитал. Последният, както пише Пачев, не е "... човешко качество. Няма нито пряка, нито косвена връзка с естественото и природното. Не съществува като потенциална възможност на човек във вид на определени знания и умения, а съществува като потенциална възможност в самите социални отношения. Няма собствено битие, което да е различно от тези отношения, но не е безсубектен, както не са безсубектни и самите отношения. Негови субекти са хората и групите, които осъществяват социални взаимодействия. В този смисъл не е анонимен." (Пачев 2007:3) Затова и онова, което се квалифицира като "капитал", може да се сведе до възможността на актьора да мобилизира усилията на тези, с които се намира в отношения, да постигне определени цели. И точно тази способност за мобилизация, за предприемане на определени действия прави възможно този капитал да се отграничи и да се персонифицира (в случая е без значение дали става дума за цели на един актьор, или на група от актьори).

Четвърто. За разлика от останалите видове капитал – икономически, човешки, културен – той не може да се сведе до права на собственост и затова е фактически непродаваем, неотчуждаем. (Coleman 1995, 409). Социалният капитал не може да се обособи във от "играта" на размяна. Той възниква и "живее" само чрез отношенията между актьорите и не може да придобие материализирана форма, за да се сложи в банков трезор, или да се емитира като ценна книга, например. Изрази от рода на "това е моята къща", "моята диплома", "моите умения и знания", "моят опит" не са идентични на изразите "моя приятел", "моите партньори на тенис", "моите колеги", "моите съседи", "моите съученици". Онова, което актьорът може да предприеме със своята къща, диплома, знания, умения и опит, зависи от неговите желания и воля. Действията, които може да предприеме, "калкулирайки" наличието на приятели, съседи, съученици, партньори на тенис, са в зависимост и от тяхната готовност и нагласа за тези действия, при задължителното отчитане на принципа на реципрочност. За да се извърши определено действие със социалния капитал не е достатъчна волята на отделния актьор. Този вид капитал се "задвижва" от актьори, т.е. от техните воли, респективно от склонността им към кооперация. В този смисъл социалният капитал е "по-скоро морален ресурс, основан на доверие на очакване, на задължение". (Putnam 1993:169) Този морален ресурс може да активизира единичните икономически, човешки и културни и/или символни капитали на актьорите, чрез които определен актьор, група от актьори и/или група може да постигне желани цели.

Тези основни същностни характеристики на социалния капитал се проявяват по различен начин на микро-, мезо- и макроравнище. На макроравнище социалният капитал е синтезиран израз за степента на достатъчност, която актьорът е успял да

създаде за себе си като свързаност, взаимозависимост, солидарност и споделеност на норми, ценности и модели на поведение. Социалният капитал е способността на социализирания актьор – преминал от състояние на отделеност в състояние на свързаност – да удовлетворява своите нужди, да реализира своите интереси и да решава проблема на своята несамодостатъчност в рамките на различни форми на съместност. Той е наученото – като норми, ценности, умения и модели на поведение, които улесняват актьорите да се свързват помежду си и да използват тази свързаност за постигането на индивидуалните си цели. Колкото повече социални роли играе актьорът, т.е. в колкото повече "игри" на размяна участва, толкова по-голям е неговият социален капитал, толкова повече социална енергия (в лицето на усилията на тези, с които е свързан) може да задвижи.

На мезоравнище социалният капитал е показател за междуличностна кооперираност, ориентирана към постигане целите на определена форма на съместност. На макроравнище той изразява достигната степен на интеграция и стабилност в обществото чрез степента на доверието към хора и институции и споделеността на общите норми и ценности, върху които е изграден институционалният ред на обществото.

2. СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ – "РАБОТИЛНИЦИ" ЗА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ

Социалните мрежи – времето и пространството на актьора

"Съществуват, пише Фукуяма, три пътя за общуване в обществото. Първият се основава на семейството и роднинството, вторият – на доброволните сдружения извън рода като училища, клубове, професионални организации и третият е държавата" (Фукуяма 1997:81). "Вървейки" по тези три пътя човек може да се "приюти", чрез организиране и/или включване във вече организирани форми на съместност, в "спокойни и сигурни" пространства, които да обитава заедно с други хора, с които да се среща, общува, дискутира, планира, мечтае и създава заедност. Това е социалният начин хората да опознават себе си и света и да го променят, променяйки и самите себе си. Множеството от такива форми на съместност (социални пространства) изгражда социалната тъкан на обществото. Последната не е веднъж и завинаги дадена, а е в процес на непрекъснато възпроизвеждане, доколкото и актьорите, и формите на съместност се сменят. Която и да е форма на съместност съществува до момента, до който актьорите намират ценностен смисъл да останат в нея. Този ценностен смисъл преминава през убедеността им, че са си взаимно нужни и заедно могат да решат проблема на собствената си несамодостатъчност.

Свързаността между актьорите може да съществува в различни форми на съместност, една част от които се определят като "социални мрежи". Това понятие се използва като метафора за "конфигурацията от множество преплетени отношения между актьори, които изграждат определени форми на свързаност". (Derndl, 2005:54). Понятието "социална мрежа" доби изключителна популярност, до степен, че през последните години се заговори за "мрежово" или "проектбазирано общес-

тво" (Boltanski, Chiapello 2003: 152) – като опит да се "прочете" социалното чрез структурата на отношенията между актьорите (Hollstein 2003: 157). Този опит отразява една практика, характерна за модерното общество, в рамките на която актьорите изграждат тематични (от гледна точка решението на собствената си несамодостатъчност по отношение на конкретни блага) форми на съвместност – семейство, роднини, съседи, съученици, изпълнители на едни и същи професионални (трудови) роли и др. Формите на съвместност, които се определят като "социални мрежи" възникват доброволно на основата на принципа на реципрочността. В тях актьорите се свързват помежду чрез разменни отношения, които се характеризират с взаимни очаквания за "давания" и "получавания", които – както образно се изразява Янсен – превръщат социалната мрежа в социална "дантела", която няма предварителна форма, а приема тази, която актьорите ѝ придадат. Тя е пространство от "ограничен брой възли и количеството на изградените между тях дантелени обшивки. (Jansen 2003:105) .

Някои от социалните мрежи се изграждат в пространството на формални организации, които съществуват на основата на институционални стандарти – икономически организации, училища, университети и др. Тези институционални стандарти указват какъв е достъпът на актьорите до съответните организационни форми на съвместност, социалните роли и границите на допустимото поведение. По този начин се създават условия, които да гарантират, че тези организации ще изпълняват обществено значимите функции, за които е създаден институционалният стандарт и ще се постига обществената интеграция. Това не отнема свободата и възможността на актьорите, изпълнявайки формалните организационни роли, да влизат помежду си в други отношения и да изпълняват неформални роли, изграждайки различни социални мрежи. Част от тези социални мрежи остават затворени в пространството и времето на формалните организации, друг част включва и актьори извън тях. В случая важно е обстоятелството, че, участвайки във формални форми на съвместност, актьорът получава възможност да се среща и общува с други актьори и да се включва в социални мрежи, в зависимост от възможностите, които открива в тях за постигането на собствените си цели. Затова и социализацията на актьора в онези форми на съвместност, които са организирани като принудителни "игри" на размяна, са условие, без което е невъзможно включването му в социални мрежи. Най-малкото, заради факта, че той се ориентира към "производство" на социален капитал и заради реализирането на свои интереси в тези принудителни игри, тъй като в тях той създава значителна част от останалите си капитали – икономически, културен и човешки. Тези капитали пък, от своя страна, до голяма степен предопределят и социалните мрежи, в които актьорът участва.

Структурата на индивидуалните капитали, които притежават актьорите в една социална мрежа, предопределят очакванията им един към друг поне в три посоки. Първо – по отношение на благата, които могат взаимно да си дадат, второ – по отношение на социалния капитал, който може да мобилизира всеки участник в мрежата, и трето – по отношение на ресурсите, които социалната мрежа може да мобилизира за постигането на общи цели.

Изборът на актьора да се включи в определена социална мрежа не е въпрос само на желание, но и на готовност за споделяне на общи принципи, норми и ценности. "Умението за сдружаване зависи на свой ред от степента, до която общностите споделят еднакви норми и ценности и са в състояние да подчинят индивидуалните интереси на колективните." (Фукуяма 1997: 22) Тази споделеност стои в основата на "производството" на социален капитал и превръща социалната мрежа в общо благо, в социално пространство, което дава възможност за удовлетворяване както на индивидуални, така и на групови нужди. Онова, което конституира социалните мрежи, е принципът на реципрочността. В този смисъл готовността на актьора да споделя общи норми и да подчинява поведението си на тях е своеобразната "цена", която той плаща, за да се включи в социалната мрежа и да остане в нея. Но това не е "цена" на някаква еднократна сделка. Това е инвестиция. Подчинението на норми и ценности, ангажираност, "давания" под различна форма за другите актьори в мрежите са инвестиция, която актьорът прави, доколкото я свързва с очаквания за бъдещи насрещни "вземания". "Това е инвестиране в други актьори, чрез което актьорът изгражда отношения на размяна с тях, от които по-късно да се породи социален капитал. (Кооб 2007:275)

Онова, което "произвежда" социалния капитал в социалната мрежа, са инвестициите на време и пари, които правят отделните актьори. Времето, не в смисъл на физическа величина, а като продължителността на конкретни действия (грижи, внимание, събеседване усилия и др.), които директно ориентират към поддържане на социалната мрежа. Тези инвестиции разширяват дейностното пространство на актьорите и превръщат социалните мрежи в своеобразната инфраструктура, по която те се движат към постигането на своите цели.

Инфраструктурата се изгражда и възпроизвежда основно от реципрочни диади между актьорите, в които еквивалентът се постига чрез пораждането на взаимни задължения. Тук няма точно определен измерител на еквивалента между даденото и полученото, доколкото спецификата на разменяемите блага може да бъде достатъчно голяма – заемане на парични средства, съвет, подкрепа или просто споделяне. Отсъствието на точно определен еквивалент "произвежда" отговорност у актьорите, доколкото те са ангажирани към принципа на реципрочността и продължават да разменят нужните им блага до постигането на взаимна удовлетвореност. Да очакваш от Другите, да разчиташ на тях и да не го получиш, е сигурен белег, че вече си "отписан" от мрежата и членството ти в нея е прекратено. Но то е и знак, че онова, което даваш на другите не е удовлетворяващо ги, или те вече нямат нужда от него. И понеже актьорът осъзнава, че социалният капитал не е някакъв наличен ресурс, а продукт, в чието производство участва и той, участието му в социални мрежи се предопределя до голяма степен и от онова, които той може да даде за това "производство". Т.е. неговото участие се лимитира от инвестициите на пари и време, които може да направи. В случая става дума както за обемите, така също и за сроковете, в които актьорът очаква да се възползва от социалния капитал, който тези инвестиции ще му донесат. Това определя и характера на отношенията, които той изгражда с останалите актьори. На тази основа се правят и най-сериозните раз-

граничения между социалните мрежи. Грановетер говори за социални мрежи, които се изграждат на основата на "силни" и "слаби" връзки (Granovetter 1973, 1974, 1983)

"Силните" връзки характеризират отношения, в рамките на които актьорите могат да споделят най-важните проблеми от своя живот, да търсят помощ, подрепа и съпричаност. Тези връзки се характеризат с емоционална свързаност, висока степен на доверие, интензивност на отношенията, което означава непрекъснато инвестиране в тях. Като правило те очертават най-близкото обкръжение на актьора – семейство, приятели, родственици – и са синтезиран израз на онази част от социалното, чрез което актьорът се индивидуализира в най-значима степен. Токвил твърди, че индивидуализмът е смекчена форма на егоизъм, който "кара всеки член на обществото да се дистанцира от другите и да се отделя със семейството и приятелите си, формирайки по този начин собствен малък кръг, след което охотно изоставя обществото като цяло." (Фукуяма 1997:315) В българската традиция като "силни" за доста от актьорите могат да се определят и връзките, които човек изгражда например със своите съседи. "...Често съседите (комшиите) се смятаха за по-близки от роднини. Къща без комшии не купувай. Скоро в съда питахме един селяк род ли е със страните по делото. – Е па, комшии сме." (Хаджийски 1995:106)

Социалните мрежи със "силни" връзки като правило са затворени социални мрежи, доколкото те се организират на основата на критерии за достъп. И тук желанието и готовността на актьора да подчини поведението си на принципа на реципрочността не е достатъчен. Той трябва да отговоря и на друг, мрежовообразуващ фактор – напр. етническа принадлежност, сексуална ориентация, принадлежност към определен род или да заема определено място в системата от неравенства от гледна точка на доходите, властта и/или престижа, който притежава. Така изградените социални мрежи са всъщност строго контролирани общности, в която е налице висока степен на доверие, което ги превръща в пространство за "производство" на значим за членовете им социален капитал. (Съседът ми, който е еврейин, боледува от доста време. Всеки ден от еврейската общност в София при него за няколко часа идва човек, с който той общува. Съседът ми не живее сам. Но някаква солидарност, присъща на тези хора и непонятна за нас, ме кара да им се възхищавам. Вън от приятелите си, вън от семейството си и съседите си този човек има нещо, което аз например нямам.)

В емпиричните изследвания идентифицирането на социални мрежи със "силни" връзки между актьорите най-често се установява със задаване на въпроси, които изискват от респондента да посочи наличието на хора, с които той може да говори по-важни за него въпроси, да споделя проблеми, да разчита на помощ и съдействие.

"Слабите" връзки са тематично фокусирани около удовлетворяването на конкретна нужда на актьорите. Те се оказват особено полезни за получаване на информация от различен характер, напр. достъп до труд (заемане на определена позиция), когато актьорът търси определена трудова позиция, достъп до висококвалифициран специалист (лекар, зъболекар, данъчен инспектор и т.н) и др. Социалните мрежи, изградени на основата на "слаби" връзки "произвеждат" "тематичен" социален капитал, свързан с реализирането на конкретни проекти на включените в тях актьори.

За нарастващото значение на този проектно-ориентиран социален капитал допринасят и процесите на глобализация. Много често "слабите" връзки са социален мост за включване в нови мрежи, за разширяване на разменното пространство на актьорите и за създаването на техния "малък свят". Феноменът на "малкия свят" е формулиран от Милграм през 1967 г. в резултат на проведен от него експеримент. "Малкият свят" е социално пространство, в рамките на което всеки актьор чрез посредничеството на 6 други актьори може да се свърже с който и да е друг актьор. За целите на експеримента Милграм изпраща пакет на 60 случайни получатели, които трябвало да го препратят на предварително определен получател. Условието е всеки от тези 60 случайно подбрани участници в експеримента да подбере сред своите познати (т.е. онези, с които участва заедно в различни социални мрежи) един, за когото предполага, че стои най-близо до крайния получател на пакета. Вторият получател в тази верига трябва да изпълни същото условие. Обобщението на получените резултати и анализът на различните ситуации на достигане до желания актьор дават основание на Милграм да заключи, че с посредничеството на 6 души всеки може да достигне до който и да е друг човек.

Свеждането на големия свят, в който живее отделният актьор, до един "малък" свят е всъщност степента на достатъчност, която той е постигнал. Тя е пространствената и времевата му свързаност с другите, участието му в определени социални мрежи и възможността му да мобилизира определен социален капитал, за да реши проблема със собствената си несамодостатъчност. Поради това и принадлежността на актьора към различни социални мрежи го обозначава за другите, "придавайки му идентичност и разпознаваемост". (Lin 2001:7). Тази социална стигматизация го превръща в "...знак за потенциала, който той може да приведе в действие при изпълнение на определени свои действия". (Derndl, 2005:5)

Без значение дали са изградени на основата на "силни" или "слаби" връзки, социалните мрежи са "манифестация на социалния капитал" (Burt 1992:11), който може да се използва като ресурс за достъп до определени блага, желани от актьорите в тази мрежа. Той е стойността на всички ресурси и постижения, които актьорът чрез своята свързаност с другите може да контролира и до които може да достигне. (Esser 2000:260) В случая трябва да се прави разграничение между два вида социален капитал, които се "произвеждат" в социалните мрежи. От една страна е социалният капитал, който произтича от отношенията на един актьор с други актьори, а, от друга – социалният капитал на цялата мрежа, която Есър нарича "системен социален капитал". (Esser 2000:239-260). При първия вид социален капитал става дума за блага, до които актьорът може да достигне благодарение на отношенията си с другите актьори в мрежата (да не забравяме, че те винаги са реципрочни). Колкото по-директни връзки има актьорът, колкото по-бързо може да достигне до тези блага, толкова по-голям е неговият социален капитал, произтичащ от тези връзки. Чрез този свой социален капитал актьорът излъчва към външния свят сигнал за принадлежността си към определена социална мрежа ("аз познавам X" или "аз имам отношения с X").

Вторият вид социален капитал отграничава социалната мрежа от останалия социален свят и излъчва към него сигнали за своята идентичност ("това сме ние").

Този системен социален капитал като общо благо е емергентна характеристика на социалната мрежа, която изразява нейната възможност да упражнява въздействие и да контролира ресурси или достъп до ресурси. В основата на системния социален капитал са споделяните от актьорите норми и ценности. Той е някаква групова ориентация навън, споделяне на някакви интереси, които са свързани с организиранияте в обществото "игри" на размяна. Щрасер определя системния социален капитал като институционализиран, доколкото той се мобилизира всеки път, когато трябва да се постигне някаква обща за социалната мрежа цел. В такива случаи социалната мрежа се превръща в социален капиталист. (Strasser 1999:5). От гледна точка на обществото е важно за какви цели социалните мрежи използват своя системен капитал и в каква степен допринасят за интегритета на обществото.

Доверието – генерализиран медиум в социалните мрежи

Отношенията между актьорите в социалните мрежи се изграждат на принципа на реципрочността. Поради многообразието на благата (ползите), които могат да бъдат предмет на размяна, и отсъствието на универсален измерител на еквивалентността между "даденото" и "полученото" (по подобие на парите в "играта" на пазарна размяна) "производството" на социален капитал става зависимо от наличието на доверие, че актьорите ще следват принципа на реципрочност. Кулеман определя доверието като включване на риск в едно решение (избор). (Coleman 1991:91). Рискът е свързан с вероятността онези, към които актьорът е изградил определени очаквания, да не му отговорят. Доверието редуцира броя на възможностите, които биха могли да станат реалност и дава възможност на актьора да изгражда очаквания за бъдещи действия. То се превръща в модуса на кооперация и координация в действията на актьорите, в генерализиран медиум на отношенията в социалната мрежа.

Един генерализиран медиум изразява "зависимостта между селекцията и мотивацията на актьорите в ситуация на избор. Той възниква там, където е възможно да се намерят символи, които да ориентират и мотивират актьорите в техните избори". (Luhmann 1984:222). За разлика от други "игри" на размяна, в които от значение е доверието в правилата на играта (това е най-характерното за "играта" на пазарна размяна, в която участват множество анонимни участници), в социалните мрежи става дума за доверие между актьорите. Те не са анонимни и общуването помежду им е "лице в лице". Това поражда и определен език, по който актьорите в социалната мрежа си говорят. "Дълга ти една услуга", "задължен съм ти", "можеш да разчиташ на мен" са изрази, зад които стои осъзнаването и признанието за нещо получено, което следва да бъде върнато в адекватна форма на конкретен актьор. Доверието е очакване за реципрочност – тогава, когато се създаде ситуация за конкретна размяна. То е социално "бягане на дълги разстояния" предвид изискването за един по-продължителен ангажимент, разбран като готовност за "даване". "Затова хората от едно семейство, от един клуб или една етническа асоциация, споделящи дадени общи норми, пише Фукуяма, не се държат помежду си като анонимни личности на пазара. Те много по-охотно пристъпват към реципрочен обмен извън самата сделка – например предлагат предимство без да очакват незабавна отплата. Макар че може

да очакват възвръщаемост в дългосрочен план, разменните отношения не са едновременно и не зависят от грижливо пресмятане на приходите и разходите, както става при пазарната сделка". (Фукуяма 2001:211)

Поради това и изборът на актьора за включване в социални мрежи предполага той да е резултат на преценка, че оставането му извън определена социална мрежа би му "струвало" повече "давания", често и в смисъла на по-висока цена, за получаване на блага, които не му достигат. Този избор не е само целеориентиран, но и ценностно ориентиран. Актьорът се включва в определена социална мрежа воден от желанието да реши проблема на собствената си несамодостатъчност – с ясното съзнание, че ще трябва да споделя принципа на реципрочността и търсенето на еквивалентност, която да удовлетворява и двете страни на разменното отношение.

Изградените върху "...доверие обозрими, персонифицирани отношения и повторемостта на връзките са своеобразен закон за функционирането на социалната мрежа". (Luhmann 1973:39). Непрекъснато възпроизвеждане на отношенията като реализирани задължения и очаквания на актьорите "произвеждат" социалния капитал. Последният се губи, когато изчезнат задълженията и очакванията на актьорите един към друг. Само регулярната комуникация между актьорите "оживява" доверието между тях, тъй като то, пише Кулеман, е зависимо от това. (Coleman 1991:417)

Обстоятелството, че доверието между актьорите е основата, върху която е възможно да се "произведе" социалният капитал, модифицира отношението на актьорите към него. Доверието се превръща в квазицел, доколкото без него социалната мрежа като средство за решаване проблема на несамодостатъчността на актьорите става проблематична от гледна точка на "производството" на желания от актьорите социален капитал.

3. СОЦИАЛНИЯТ КАПИТАЛ – ОТ СОЦИАЛИЗИРАНИЯ АКТЬОР КЪМ ИНТЕГРИРАНОТО ОБЩЕСТВО

Социализация – социален капитал – идентичност

Човекът решава проблема на своята несамодостатъчност ставайки част от едно общество, което е способно да организира всички необходими за удовлетворяването на неговите нужди "игри" на размяна. Преходът на изолирания индивид към част от обществото (актьор) преминава през множество отношения с други като него, през един сложен процес на социализация, в рамките на който той научава културата на това общество – закони, ценности и норми – и опознава материално-веществения свят. Изпълнявайки различни социални роли, актьорът фактически натрупва определени капитали – социален, икономически, културен, човешки, и символен. Тези капитали той натрупва не като самоцел, а като средство за удовлетворяването на определени свои нужди, за което в обществото се организират различни "игри" на размяна. По този начин актьорът изгражда собствената си идентичност и реализира житейската си стратегия. "Ценността на един вид капитал – например знанието на гръцки език или интегрално смятане – пише Бурдийо, зависи от съществуването на

игра, на поле, в което този "коз" може да бъде използван; един капитал или един вид капитал е това, което е действащо в едно определено поле, едновременно като оръжие и като залог за борба, това, което позволява на притежателя си да упражнява власт, влияние, следователно *да съществува* в едно определено поле, вместо да бъде просто "незабележимо количество" (Бурдийо, Вакан 1993:54)

В традиционното общество най-значимият капитал за актьора е бил неговият социален капитал. Отношенията на актьора в семейството и рода са очертавали пространството за изграждането на неговата идентичност и за реализирането на житейската му стратегия. Традиционното общество не му е предоставяло достатъчно свобода да избира в кои "игри" на размяна да участва, доколкото това участие е било до голяма степен предопределено от принадлежността му към определен род, племе или някаква друга форма на традиционна съвместност

Преходът от традиционно към модерно общество радикализира изграждането на социалността, в която започват да се организират множество "игри" на размяна. Последните са резултат от разделението на труда и обособяването на различни дейности по създаване на блага за размяна. В резултат на това се разширява и ролевото пространство на актьора. Той започва да изпълнява все повече и повече социални роли, за които му е необходима определена структура на капиталите. Социалният капитал, който може да мобилизира в рамките на семейството и рода, се оказва недостатъчен за "производството" на икономически, човешки, културен и символен капитал.

Недостатъчността на традиционните връзки, необходимостта от нови ориентири, доколкото това означава и "измъкване" от традиционните норми и механизми на контрол за тяхното спазване, радикализират живота на актьора. Принудата на свързаността се заменя от свободата за свързаност. Идентичността и житейската стратегия се превръщат във въпрос на избор. А изборът винаги е дилема. Трудността идва не от желанието и мотивацията, а от осъзнаването за последствията на избора. В модерността въпросът за идентичността на актьора вече не се свежда до въпроса "Кой си ти?" – пише Койп, а до въпроса: "Кой си ти в отношенията си с другите?", "Кои са другите, които са в отношения с теб?". (Кейрп 1999, 95) Това е големият въпрос за степента на достигната социализация, за ролевия ансамбъл на актьора, за способността му да бъде полезен чрез онова, което прави за другите, и степента, в която е желан от тях за партньор в различни разменни отнещения.

За да отговори на този въпрос, актьорът трябва да стане част от социалността, да участва в различни "игри" на размяна, в т.ч и в множество социални мрежи. За да изгради желаната степен на достатъчност, като решение на проблема на собствената си несамодостатъчност, той трябва да стане част от решението на този проблем за други актьори. Такава е матрицата на социалното. За някои свои нужди актьорът може да има достатъчен социален капитал – например при отглеждането на дете той може да разчита на помощта на своите родители, на родителите на своя съпруг (баща на детето) на по-възрастни родственици. Но е трудно да се допусне, че социалният капитал, който един актьор има в рамките на семейството и рода е достатъчен, за да удовлетвори всички свои нужди. Само в един хипотетичен идеален случай, в който актьорът има стабилно участие в "играта" на пазарна размяна, което му

позволява да получи достатъчно икономически капитал (права на собственост) и удовлетворяващо го семейство и роднински кръг, в рамките на които получава любов, приятелство, внимание, грижи и подкрепа, той няма да се нуждае от включване в други социални мрежи, за да "произведе" социален капитал, за да реализира житейската си стратегия.

Съвременният актьор днес разполага с богат избор от възможности за "производство" на нужните му видове капитали, както и за изграждането на различни идентичности. Включването му в множество социални мрежи, които глобалният свят му предлага, по-скоро изключват, отколкото налагат съществуването на единствен център на неговата идентичност. Тя, по-скоро, е фрагментирана, "скърпена" от различни отделни парченца. Налице е известен постмодерен страх от трайно обвързване (отлагане на създаване на семейство, в т.ч и раждането на деца, за по-късен период, предпочитания за съвместно жителство без формализирането му в рамките на брачната институция, професионална и трудова мобилност и др.) За това допринасят и процесите на глобализация, които ерозират стабилните и статични опори, а самото общество става флуидно. Всичко това води до "разбягване" на идентичността на актьора в поредица от сменящи се социални мрежи. В тях той често пребивава временно, дотогава, докато отношенията му с другите актьори могат да бъдат "инструмент за постигане на неговите цели". (Flap 1995:1).

Тъй като отношенията не са отделени от включените в тях актьори, може да се породи илюзорната представа, че актьорът превръща "другите" в инструмент за своите цели. Но това не е така, тъй като в случая става дума за отношения на реципрочност. Актьорът знае, че за да получи, трябва да даде и в някакъв смисъл да превърне себе си в инструмент за постигане целите на другите. В случая става дума за социални пространства на взаимозависимост, допълване, взаимопомощ, които изграждат "екзистенциален уют" за актьорите, приели да изпълняват определени социални роли. "Екзистенциалният уют е доброжелателната отвореност към "ветрилото" от възможности... Това е чувството, че си у "дома", че можеш да разчиташ на хората около себе си. А "домът" е място на сътрудничество, доверие, толерантност" (Неделчева, Пехливанова, Накова, 2011:79-80). Тази екзистенциална уютност поражда у актьора чувство за принадлежност към някакви общности, в които той се чувства нужен, желан и обичан. "Думите носят смисъл: обаче някои думи носят и "чувство" – пише Бауман. Думата "общност" е една от тях. Тя създава хубаво чувство: каквото и да означава думата "общност", хубаво е да бъдеш в "общност", "да си част от общността" (Бауман 2003:7). Затова и стремежът на всеки актьор е да съумее да стане част от такива общности. Това му дава определена сигурност, че за удовлетворяването на онези нужди, за които не си е самодостатъчен, той може да мобилизира достатъчен социален капитал – в лицето на усилията, подкрепата и грижата на другите – за да ги удовлетвори. Но това е и усещането на актьора за собствената му значимост, за това, че другите признават изпълняваните от него различни социални роли, пожелавайки го за партньор в конкретни разменни отношения.

Неудовлетвореността от социалния капитал, който актьорът е в състояние да мобилизира за реализирането на своята житейска стратегия, може да се приеме като синтезиран израз на неуспяването му да постигне желаната степен на достатъчност (свърза-

ност с другите). В определени случаи това може да резултира в избор за смяна на обществото, т.е. в решение за емиграция. И ако този избор е възможност за отделния актьор да реализира житейската си стратегия в друго общество, то той е и оценка за възможностите, които обществото му предлага да направи това. Неудовлетвореността от социалния капитал е всъщност невъзможност актьорът да мобилизира своята свързаност, за да си "произведе" в желаните от него обеми други видове капитал. Изборът за емиграция е всъщност избор на откъсване от заедността – с ясното съзнание, че в друго общество актьорът ще трябва не просто да се социализира, а да се акултуризира, доколкото трябва да научи елементите на една чужда култура (език, ценности, норми, закони). И ако той може да отнесе със себе си своя икономически, културен и човешки капитал, това е невъзможно по отношение на неговия социален капитал. Онова, на което той разчита, е, че с останалите си капитали ще съумее да се включи в нови социални мрежи, ще стане част от нови общности и ще изгради нов екзистенциален уют.

От социален към икономически капитал и обратно

Животът на човека изхожда от някаква първоначална структура на капиталите. Детето няма собствен капитал. До навършване на пълнолетие грижа за неговите капитали имат родителите и/или държавата (доколкото става дума за деца, които по някакви причини са останали без родители и родственици, които да се грижат за тях). В този период то натрупва човешки, социален и културен капитал, в резултат на което започва само да произвежда собствен икономически капитал, както и да увеличава обемите на останалите си капитали. И тъй като различните видове капитал имат способността да метаморфозират, т.е. да преминават един в друг, за актьора е важно каква е тяхната структура (обемът на всеки един от тях), за да знае към увеличаването на кой да мобилизира останалите. Той избира къде най-вече да насочи инвестициите си с оглед на преценката за структурата от капитали, като прави преценка на това, което има, и онова, което иска да получи като обеми на тези капитали. В този избор, в тази ориентация към определен вид капитал (преимуществено) в определен период от своя живот се изразяват и действията на актьорите, насочеността им към определени дейности и съответно на това към определени "игри" на размяна. Тези избори са резултат от начина, по който актьорът възнамерява да реализира житейската си стратегия. Така например за периода на отглеждане на своето дете майката може да избере да насочи своите усилия, грижи и време изцяло към него. Но, ако тя не разполага с достатъчно икономически капитал за това, ще бъде принудена да работи и в този случай от значение е социалният капитал, който има и на когото може да разчита за отглеждане на своето дете.

Съвременният свят е доминиран от онези "игри" на размяна и най-вече от "играта" на пазарна размяна, в които едно от разменяемите блага са парите. Тъй като актьорът е принуден да осъществява предимно разменни отношения, имащи характер на покупко-продажба, е логично той да е най-чувствителен към икономическия си капитал. Значимостта на икономическия капитал е станала толкова саморазбираща се, че фолклорът дори сътвори пожелания от рода на: "да си жив и здрав, другото ще си го купиш". Поради това и основните усилия на актьора са насочени най-

вече към неговото "производство". И тъй като, както пише Бурдийо "социалният капитал играе ролята на мултипликатор по отношение на останалите видове капитал (Bourdieu 1992:64), логично е актьорът да го мобилизира всеки път, когато това може да доведе до увеличение на неговия икономически капитал.

Принадлежността на актьора към определени социални мрежи има в някои случаи определящо значение за начините, по които той "произвежда" икономическия си капитал. И това се предопределя от възможността (която тази свързаност в лицето на социалния капитал, който той може да мобилизира, предоставя) за участие в "играта" на пазарна размяна. В някои случаи тази възможност се оказва по-важна от личните му постижения. В условията на конкуренция (каквото е случаят с "играта" на пазарна размяна) способността на актьора да бъде желан и предпочитан за размени от останалите актьори "произвежда" неговия икономически капитал и значимостта му чрез онова, което прави за другите, които и да са те, доколкото "играта" на пазарна размяна е между анонимни актьори, които не изпитват чувства на симпатия и антипатия помежду си, а се ръководят от рационални интереси. Тъй като "играта" на пазарна размяна е основната легитимна обществено организирана игра, която дава възможност на актьора да "произвежда" икономическия си капитал, естествено е той да мобилизира социалния си капитал именно към участието си в нея. При това социалните ресурси, които той използва за постигането на тази цел, могат да бъдат от най-различно естество. В някои случаи това може да бъде "добрата" дума, която друг актьор ще каже за него, или референцията, която ще получи, за да улесни достъпа си до определена трудова позиция. В други случаи може да бъде информация, която да доведе до заемането на конкурентни позиции или достъп до трети актьори, с които да реализира желани размени. Само в случаите, в които актьорът има стабилно участие в "играта" на пазарна размяна, т.е. получава достатъчно права на собственост върху пари, за да може да удовлетвори доста голяма част от своите нужди, той няма нужда да търси други средства (под формата на социален капитал), за да увеличава икономическия си капитал. Някак си абсурдно е дори да си помислим, че Бил Гейтс или създателите на Гугъл ще търсят участие в социални мрежи основно, за да създадат социален капитал, който да мобилизират за увеличение на икономическия си капитал.

Мобилизирането на социален капитал за увеличение обема на икономическия капитал има като последица и нови възможности за "производство" на социален капитал. Още повече, че икономическият капитал е основен стратификационен фактор в обществото, който определя мястото на актьора в системата от социални неравенства. С по-голям обем икономически капитал актьорът има възможност да се включи в нови социални мрежи и да разшири пространството си за разменни отношения по повод на различни блага.

Социален капитал и обществена интеграция.

Връзката между отделния актьор и обществото се опосредства от участието му в различни форми на съвместност, които могат да бъдат организирани в обществото. "Произвежданият" в тях социален капитал е обществено значим от гледна точка на индивидуалните и групови цели, за които се използва. В зависимост от това той

може да има положителни (интегриращи и стабилизиращи) и отрицателни (деструктивни и дезинтегриращи) последици за обществото.

Социалният капитал, пише Фукуяма, е "...необходим за правилното действие на съвременните рационални икономически и политически институции – факт с интересни последици за природата на цялостния процес на модернизация" (Фукуяма 1997:373). Неговата значимост е в способността да възпроизвежда интегритета на обществото чрез възпроизводството на нормите, ценностите и социалните роли. Той е показател за изградената социалност, за свързаността между хората, за степента на интеграция, която е постигната не само чрез формални институционални стандарти, но и чрез неформални "игри" на размяна, в които актьорите избират да се включат доброволно. "Концепцията за социалния капитал – пише Фукуяма – изяснява защо капитализмът и демокрацията са така тясно свързани. В здравата капиталистическа икономика има достатъчно социален капитал в обществото, който дава възможност за развиване на бизнес, създаване на корпорации, мрежи и други форми на самоорганизация" (Фукуяма 1997:409).

От гледна точка на обществото е от значение доколко социалността, организирана в различни "игри" на размяна, води до достигане на общи цели, т.е. доколко определените като обществени цели и интереси се възпроизвеждат като такива и в социалните мрежи, които актьорите организират на основата на свободния си избор. Наличието на сериозно разминаване между обществените цели и целите на актьорите, може да доведе до обособяването на социални мрежи, респективно "игри" на размяна, които дезинтегрират обществото. Възможността да се насочи социалната енергия в интегрираща или дезинтегрираща посока дава основание на Фукуяма да определи социалния капитал като "лостова спирачка, която се обръща по-лесно в едната посока, отколкото в другата; с действията си правителството много по-лесно могат да го разпилеят, отколкото биха успели да го съградят отново. След като въпросът за идеологиите и институциите вече е решен, запазването и натрупването на социалния капитал ще излезе на преден план" (Фукуяма 1997:415).

Обществото създава множество организирани форми на съвместност като проява на своя институционален ред, за да осигури необходимата интеграция на своите членове. В институционалните стандарти, които най-често са формулирани в закони, се предполага да са отразени споделени ценности, норми и морал, механизми за контрол и санкциониране на нарушителите, чрез които се цели интеграцията на обществото. Не всички форми на съвместност обаче се изграждат на основата на такива формално кодифицирани правила (закони). В демократичното общество съществуват възможности за организиране на форми на съвместност като израз на свободната воля на актьорите. И затова е важно какви са споделените в тях ценности, норми, морал, както и целите, за които те се организират. В тези самоорганизиращи се форми на съвместност се "произвеждат" споделени модели на действие и поведение, колективно дефиниране на ситуацията, групово мислене, чувства и свързаните с тях обективизации в различни артефакти. От обществена гледна точка е важно как "съжителстват" тези различни форми на съвместност, до каква степен предоставят на актьорите възможност да решават проблема на собствената си несамодостатъчност и какъв социален капитал "произвеждат". Наличието на доверие

в ценностите и нормите, които стоят в основата на институционалните стандарти, е предпоставка същите да бъдат възпроизвеждани и като основа за "производството" на социален капитал в социалните мрежи.

Именно доверието, ценностите и нормите са основните елементи на обществения социален капитал. Те могат да мобилизират социалната енергия и я да претворят в конкретни действия на актьорите. Говорейки за доверие обаче, се налага да направим едно уточнение. Елемент на обществения социален капитал е генерализираното доверие като медиум за координиране на действията между множество актьори, като отношение към хора (по принцип) и институции. Институциите трябва да създават доверие, а не да го очакват на кредит. Актьорите им "дават" подчинение – в смисъл на спазване на правилата на институционалните стандарти. В случая доверието не е персонифицирано, доколкото не е доверие към конкретни хора (както е в социалните мрежи), а е доверие в начина, по който се регулират обществено значими дейности, в рамките на които актьорите могат да удовлетворят своите нужди и да натрупват различни видове капитали. При емпирично изследване на този елемент на социалния капитал обикновено се задават въпроси за доверието, което актьорите имат в различни институции, от рода на парламент, правителство, съд, прокуратура, армия, църква, медии и др. Това са основните институции в обществото, които регулират най-значимите дейности, структурирайки ги в позиции, социални роли и отношения между тях. Може да се каже, че те в синтезиран вид изразяват начина, по който се изгражда социалното като степен на достатъчност, която да реши проблема с несамодостатъчността на актьорите.

Друг важен елемент на обществения социален капитал е наличието на солидарност между неговите членове. "Игрите" на размяна, без значение дали са формално организирани на основата на институционални стандарти, или са форма на съвместност, която актьорите изграждат на основата на свободен избор, се конституират върху принципа на реципрочност. Социалното се "произвежда" от взаимни "давания" и "получавания", извършващи се по формални и неформални правила, които специфицират принципа на реципрочност в зависимост от разменяемите блага. Солидарността е израз на генерализирана реципрочност. При нея става дума за обмен на блага без споразумение за времето и вида на еквивалентността. Тя е "даване" или "получаване" на блага като отговор на определена морална претенция. В случая отсъства конкретно очакване за насрещно "даване" или "получаване", но такова е възможно в по-дългосрочна перспектива. Конкретни прояви на солидарност са включването на актьорите в акции по кръводаряване, в набиране на средства за подпомагане на хора, изпаднали в нужда и др. Те са израз на емпатия, способността на социализирания актьор да се постави на мястото на "другия" и да прояви към него отношение, което самият той очаква да получи, ако – дори хипотетично, попадне в същото положение.

Доверието и солидарността като най-значимите елементи на обществения капитал са израз на неговата стабилност, на споделени ценности, морал и модели на поведение. Когато в обществото отсъства достатъчно такъв капитал, т.е. "когато – както пише Фукуяма – хората не си вярват, ще си сътрудничат само при система от формални правила и разпоредби, които трябва да се обсъждат, съгласуват, оспорват

в съда и налагат, понякога с принуда. Законовият апарат, който замества доверието, води до така наречените от икономистите "разходи по сделката". С други думи, широко разпространеното недоверие в едно общество налага един вид данък върху всички форми на икономическа дейност, който няма да се плаща в общества с висока степен на доверие." (Фукуяма 1997:43).

Наличието на разминаване между нормите и ценностите, на които актьорите подчиняват своето поведение в социалните мрежи, и онези, към които те се придържат в действията си извън тях, е показател за структурен проблем в обществото. Това е големият проблем за неговата ценностна интеграция, доколкото в основата на всяка норма стоят определени ценности и представи за добро, зло, справедливо, несправедливо и т.н. Зад склонността да се прощават грешки на "наши хора", които не се прощават на другите, т.е. на онези, които не са "наши", стоят създадени практики да се решават проблеми по определен начин, който е валиден само за определени актьори. Тази посока на мобилизиране на социален капитал е дезинтегрираща и не допринася за "производството" на генерализирано доверие и солидарност. Дезинтегриращ е и онзи социален капитал в определени социални мрежи, когато отделни актьори или социалната мрежа като цяло го мобилизират за извършване на действия в нарушение на законите, за избягване на санкции, както и за упражняване на влияние върху онези, които създават и/или контролират изпълнението на законите. Такива са напр. случаите, когато социалната мрежа мобилизира социален капитал, за да "назначи" "свой човек" на определена длъжност, да го издигне за кандидат в определена партийна листа и др. Подобни действия се извършват с ясно съзнание, че той ще "върне" онова, което социалната мрежа му "дава" – достъп до позиция – под формата на очаквана еквивалентност. По този начин социалните мрежи се превръщат във фактор за неравенства, доколкото участват активно в разпределителни процеси. Чрез тях се разпределя власт, кариера и икономически капитал не по силата на индивидуалните постижения и способности на актьорите, а заради силата на социалният капитал, който може да се мобилизира и активизира с цел осигуряването на възможности за бъдещи ползи за членовете на социалната мрежа.

Определена заплаха за интегритета на обществото представляват и различни социални мрежи, изградени на религиозна основа (секти), както и такива, които имат определена нетърпимост към емигранти, малцинства и др., доколкото се изграждат на радикална националистична основа (още през 1880 г. Тьонис говори за дихотомията общество-общност, Tönnies 1963).

Във всички подобни на гореописаните случаи, социалният капитал на отделни социални мрежи може да доведе до реализиране интересите на своите членове, но той винаги "разболява" обществото. И това са онези тежки социални "заболявания", които най-често се определят като "криза на доверието", липса на солидарност, "криза на ценностите" и т.н. Кризата на социалното, каквото и да значи това, поставя въпроса за аномията, разпада и загубата на ценности и разрушаването на общности.

Поради това е важно обществото да се самопознае и чрез условията, които създава за "производството" и използването на своя социален капитал. Това е и пътят, по който могат да бъдат идентифицирани определени проблеми на неговата интеграция и стабилност.

Гражданското общество или за организирането на социалния капитал

Значимостта на гражданското общество за интегритета на обществото, за която по-активно се затовори пред последните десетилетия, всъщност не е нещо ново. Тази традиция започва от политическата философия на Джон Лок (1632–1704), преминава през Шарл де Монтескьо (1689–1755) и Алексис де Токвил (1805–1859), за да се свърже в по-ново време с Ралф Дарендорф и Юрген Хабермас. Включването на понятието за социален капитал в политическия дискурс, в т.ч. и в дискурса за гражданското общество, се свързва с името на Пътнъм. Според него решението на определени проблеми на обществото трябва да се търси и чрез доверието, което се "произвежда" в различни социални общности. Пътнъм има предвид проблеми като бедността, безработицата, борбата с престъпността, най-вече разпространението на наркотици и др. (Putnam 1995, 66). Но обществената проблематика, чувствителността, към която е в състояние да активизира и мобилизира значителен социален капитал, може да бъде доста широка. Тя е "отворена" за всички теми, които дискутират механизмите за изграждане на социалното и тяхното легитимиране чрез определени решения (законопроекти, наредби и др.).

В демократичното общество включеността на актьора в различни форми на съвместност, която резултира от свободния му избор, е всъщност онова, в което той превръща свободата си и ѝ придава социален облик. Гражданското общество е едно от лицата на тази свобода. Понятието за гражданско общество ориентира към форми на самоорганизация, които изпълняват определени обществени функции, стабилизират съвместния живот между актьорите и са пространство за общуване и споделяне на идеи за подобряване живота на хората. Това го превръща и в пространство за "производство" на социален капитал. Социалният капитал става обществено значим доколкото "произвежда" гражданското общество. Конфигурациите от отношения, които изграждат различни социални мрежи, пораждаят норми, стандарти на поведение, ценности, цели и средства за тяхното постигане. Чрез тях се постига индивидуализиране и плуразиране на жизнените стилове.

Говорейки за гражданско общество, е необходимо да имаме предвид, че то не е някакво хомогенно цяло, а е съставено от различни структури, между интересите на които може да възникнат конфликти. Дефинирането на гражданското общество се натовазва с различни политически конотации, както и със социална свръхемоционалност, доколкото се свързва с очаквания за справедливост, хармония и доверие. Самата употреба на понятието е дифузна: понякога то се употребява формално-прагматично за формулиране на политически стратегии, друг път – нормативно, когато става дума за подчертаване на моралното превъзходство на гражданското общество над държавата. Но независимо от това, когато стане дума за гражданско общество, се има предвид една междинна сфера между публичната (държавна) и частната сфера на политически живот, където актьорите "вземат нещата" в свои ръце за да моделират, или участвуват в моделирането на обществото. Гражданското общество е медиатор между актьора и обществото, в т.ч. и държавата. Социалното – ако префразираме Вебер – се възприема от актьора като един неприятен обществен факт, доколкото изисква от него подчинение на определени норми. Основният

конфликт, който трябва да се овладее от гражданското общество, е различието между актьора (неговите интереси) и обществото като цяло (обществената структура). В някаква степен гражданското общество е един идеализиран модел на социален ред, който съществува наред с пазара и държавата. Структуроопределящи критерии за този ред са доброволността, асоциациите като доминиращи актьори, обвързаността като предпоставка за участието, дискусиата като господстваща логика за вземане на решенията и аргументите като основна медия. Създадените в рамките на този ред блага могат да бъдат както публични, така и частни, но продуктът, който гражданското общество "произвежда" за членовете си, е винаги социален капитал.

Демократичното общество се характеризира с развито гражданско общество, т.е. с възможности за свободно изграждане на различни форми на съвместност, в които се произвежда социален капитал, тъй като чрез него се постига обществената интегрираност и идентичност. Гражданското общество предпоставя нормативно един определен стандарт на цивилни отношения, т.е. на свободен, солидарен и толерантен начин на поведение, който може да бъде постигнат с механизмите на самоконтрола. И поради това представлява значим ценностен фундамент за "производство" на социален капитал." Зад богат социален капитал стоят модерно гражданско общество и съвременни културни (етнически) общности с гъвкави и пропускливи граници, с толерантни членове, за които солидарността, взаимопомощта при общото всекидневие, проектирането на общо бъдеще е норма на живот." (Неделчева, Пехливанова, Накова 2011:75-76). Това налага държавата да създава необходимите предпоставки за изграждане на определени структури на гражданското общество, които активно да участват във формирането на секторни политики, да бъдат партньори на държавата и в условията на диалог да решават най-значимите за обществото проблеми. Отчитането на важността на структурите на гражданското общество породило говоренето за "нов обществен договор", в който акцентът се поставя върху ангажимента на гражданите – посредством структурите на гражданското общество, в политическите процеси (Beck 2000:171).

4. ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ – ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Значимостта на социалния капитал за отделния актьор и за обществото като цяло поставя необходимостта за неговото емпирично познание, в т.ч и измерване. **Обществото се нуждае от себепознание, но не като абстрактно теоретичен конструкт, а като конкретна социалност, изградена от конкретни актьори, които са готови да подчинят релизирането на своите индивидуални жизнени стратегии на конкретни споделени норми, ценности и морал, създаващи, от своя страна, условия и бъдещите поколения да желаят да реализират жизнените си стратегии в това общество.** Подобни изследвания, обаче, все още срещат известни трудности – факт, който се споделя и от Световната банка, която провежда най-много изследвания по тази проблематика. Трудностите произтичат преди всичко от операционализацията на самото понятие "социален капитал" и елементите, които го

изграждат. Затова и по-често, вместо на основата на емпирични изследвания, оценката на социалния капитал от гледна точка на приноса му за интегритета на обществото се извършва на основата на статистически показатели като: разводи, изоставени деца, самоубийства, сключени бракове, родени деца, ученици, които са отпаднали от системата на образованието, и др. Но това не е достатъчно. Зад тези статистически показатели остава скрито познанието за това как актьорите се ориентират към включването и изграждането на определени форми на съвместност, какво познание имат за социалните роли, които искат да изпълняват, с колко и коя част от своята свобода са готови да се "разделят", за да се подчинят на общи норми и ценности... Въпросите могат да продължат дотам, докдето се простира теоретичното познание за социалната "архитектура" и сложия процес на социализация на актьорите към нея.

Досегашната практика на провеждане на подобни емпирични изследвания показва, че основно предмет на изследвания са: доверието към определени институции, социалната мобилност, етническите различия и включеността на актьорите в различни социални мрежи. Най-често това са различни изследвания, които се провеждат по различно време, с различни респонденти, което пък позволява да се направят анализи само по отношение на отделни елементи на социалния капитал. Все още социалният капитал на българското общество чака да бъде познат.

Ще завърша настоящата си студия малко нетрадиционно и ще предложа на читателите два въпроса, които се смятат за класически в изследванията на отделни елементи на социалния капитал, на които те биха могли да си отговорят, за да познаят част от собствения си социален капитал:

1. От време на време хората разговарят с други хора по важни въпроси. През последните шест месеца кои бяха хората, с които Вие разговаряхте по важни за Вас проблеми?

(Въпросът е формулиран от Дигмайер и Циглер (Digmayer, Ziegler 2008:10) С него се цели да се установят "силните" връзки на актьора, изградени на доброто лично познаване и на доверие. По този начин се очертава кръгът от най-близко стоящите до актьора други актьори, с които той може да сподели най-важните неща от своя живот – проблеми, разочарования, да сподели интимни тайни, мечти)

2. Посочете дали в семейството, сред приятелите си или сред добрите си познати има хора, които упражняват следните професии: адвокат, лекар, политик, инженер, специалист по информационни технологии, мениджър, директор на компания, синдикателен деятел, учен, висш държавен служител, брокер на недвижими имоти, механик, учител, полицаи, секретар(ка), застрахователен агент, счетоводител, музикант (артист, писател), медицинска сестра, фризьор, готвач, фермер, архитект, шофьор на такси, продавач, чистач/хигиенист, неквалифициран работник, строител/конструктор. (Срещу всяка от посочените професии се посочва дали познатото лице е член на семейството, приятел или добър познат.)

(Този въпрос е формулиран за пръв път за целите на изследване на някои елементи на социалния капитал от Лин и Думин през 1986 г. (Lin 2001), след което е модифициран от дер Гааг и Шийдърс през 2004 г. (Digmayer, Ziegler 2008:17). С

него се цели да се получи познание за степента на свързаност на актьора с други актьори, упражняващи определени занятия, чрез които могат да му предоставят значими за неговото социално възпроизводство блага.)

Литература:

- Бауман, З., *Общността. Търсене на безопасност в несигурния свят*, Изд. "Лик", С., 2003.
- Бурдийо, П., *Казани неща*, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С., 1993.
- Бурдийо, П., Лоик Ж.Д. *Вакан*, Въведение в рефлексивната антропология, ИК "Критика и хуманизъм", С. 1993.
- Бъргър, П. Л., *Покана за социология. Една хуманистична перспектива*, Изд. "ЛИК", С., 1999.
- Кзаков, А., *Човешкият капитал*, Университетско издателство "Стопанство", С., 2001.
- Латур, Б., *Реасемблиране на социалното. Увод в социологията на дееца-мрежа*, Изд. "Изток-Запад", 2007.
- Неделчева, Т., Н. Пехливанова, А. Накова, *Национална идентичност и социални времена*, "АСКОНИ-ИЗДАТ", С., 2011.
- Пачев, Т., *Социален капитал и влиянието му върху икономическото развитие*, сп. *Икономически алтернативи*, издание на УНСС, 1/2007.
- Фром, Е., *Революция на надеждата*, Изд. "Захарий Стоянов", С., 2005.
- Фукуяма, Фр., *Доверие. Новите основи на световния просперитет*, "РИВА", С., 1997.
- Фукуяма, Фр., *Големият разлом. Човешката същност и възстановяването на обществения ред*, "РИВА", С., 2001.
- Хаджийски, И., *Бит и душевност на нашия народ*, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С., 1995.
- Beck, U. *Die Zukunft von Arbeit und Demokratie. Edition Zweite Moderne*. Frankfurt/Main: Suhrkamp. 2000.
- Boltanski, L. Chiapello, E, *Der neue Geist des Kapitalismus*, Konstanz, UVK, 2003.
- Bourdieu, P. *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. в: Reinhard Kreckel, *Soziale Ungleichheiten*. Göttingen: Schwartz 1983 (183-198).
- Bourdieu, P. *Die verborgenen Mechanismen der Macht*. Hamburg, 1992.
- Burt, Ronald S., *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge. 1992.
- Burt, Ronald S., *The Gender of Social Capital*. *Rationality and Society* 1998.
- Burt, Ronald S., *The Network Structure of Social Capital*. в: Robert Sutton und Barry Staw: *Research in Organizational Behavior*, Elsevier: JAI Press 2000, т. 22. (345-424).
- Chalmers, A. F., *Wege der Wissenschaft. Einführung in die Wissenschaftstheorie*, 5. Aufl., Berlin, 2001.
- Coleman, James S. *Grundlagen der Sozialtheorie. Band 1: Handlungen und Handlungssysteme*. München: Oldenbourg, 1991.

- Coleman, James S., Grundlagen der Sozialtheorie. Band 1: Handlungen und Handlungssysteme. München: Oldenburg, 1995.
- Derndl, C., Soziale Netzwerke und soziales Kapital. Einflüsse auf Lebenszufriedenheit und Vertrauen, Forschungsgruppe Arbeit, Generation, Sozialstruktur P. AGES5 – Diskussions-Papier der Universität Zuerich 2005.
- Digmayer, A., Ziegler, L. Messung von Sozialkapital, Technische Universität, Dresden, 2008.
- Esser, H., Soziales Handeln, Frankfurt am Main 2000.
- Euler, M., Soziales Kapital. Ein Brückenschlag zwischen Individuum und Gesellschaft, BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, 2006.
- Flap, H., No Man is an Island. The Research Program of a Social Capital Theory. Workshop on Rational Choice and Social Networks, 26.-28. Januar Wassenaar: Nias., 1995.
- Graaf, van D., de Hendrik Dr. Flap, With a Little Help from My Friends. Social Forces, 1988/67: 452–472.
- Granovetter, M., The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology 1973/78 (1360–1380).
- Granovetter, M., Getting a Job. Chicago: University of Chicago Press. 1974.
- Granovetter, M., The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. Sociological Theory, Chicago: University of Chicago Press 1983.
- Jansen, D. Einführung in die Netzwerkanalyse – Grundlagen, Methoden, Forschungsbeispiele. Opladen: Leske + Budrich, 2003.
- Hayek, von, F. A., Individualismus und wirtschaftliche Ordnung, Zuerich, 1952.
- Hollstein, B. Netzwerkveränderungen verstehen. Zur Integration von Struktur – und Akteurtheoretische Perspektiven, Berliner Journal fuer Soziologie, 2003, (153-174).
- Keupp, H., Identitätskonstruktionen: Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1999.
- Klemm, M., Das Handeln der Systeme. Soziologie jenseits des Schismas von Handlungs- und Systemtheorie. Transcript Verlag, Bielefeld, 2010.
- Koob, D., Sozialkapital zur Sprache gebracht: Eine bedeutungstheoretische Perspektive auf ein sozialwissenschaftliches Begriffs- und Theorieproblem, 2007.
- Lin, Nan, Social Capital – A Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Lin, Nan, Building a Network Theory of Social Capital, в: Nan Lin et al.: Social Capital: Theory and Research, London/New York: Cambridge University Press, 2001 (28-51).
- Luhmann, N. Soziale Systeme, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.
- Luhmann, N. Vertrauen – Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität, Stuttgart, Enke, 1973.
- Marsden, Peter V., Jeanne S. Hurlbert, Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension. Social Forces 1988/66 (1038-1059).
- Portes, A., Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. Annual Review of Sociology 1998/24 (1–24).
- Putnam, Robert D. Making Democracy Work. Civil Traditions in Modern Italy, Princeton: Princeton University Press, 1993.

Putnam, Robert D., Demokratie in Amerika am Ende des 20. Jahrhunderts. в: Friedrich Wilhelm Graf, Andreas Platthaus und Stephan Schleissing. Soziales Kapital in der Bürgergesellschaft. Stuttgart: Kohlhammer, 1999 (21-70).

Putnam, Robert.D. Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. в: Political Science & Politics, 1995 (664-683).

Sören Petermann, Walter Bartl, Christian Koll, Reinhold Sackmann, Soziales Kapital in Vereinen und Gemeinschaften в Sören Petermann, Erwerb und Nutzung des sozialen Kapitals in Vereinen und Gemeinschaften, Der Hallesche Graureiher 2007-1, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Institut für Soziologie.

Tönnies F., Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963 (1880).

Strasser, H., Geleitwort, в: Dederichs, A. M.,: Das soziale Kapital in der Leistungsgesellschaft. Emotionalität und Moralität in "Vetternwirtschaften", Münster, 1999.

ЧОВЕКЪТ И НЕГОВИЯТ СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ

Резюме

През последните десетилетия социалният капитал се превърна в един от фокусите на изследване на проблемите на обществената интеграция. Вероятната причина за това не е само и единствено желанието да се познае как се случва съвместният живот между хората, но и да се открият механизмите за неговата стабилност и устойчивост. Модерното общество е непрекъснато проблематизирано на две ясно очертани тенденции в неговото развитие. Първата е насочена към изграждането на обща идентичност и постигането на общи цели, а втората – към индивидуализация и реализиране на индивидуални житейски стратегии. Хармонизирането на тези две тенденции (което, очевидно, се оказва трудна задача) предполага и хармонизация в целите, за които се използва социалният капитал. Независимо от отсъствието на еднозначно понятие за "социален капитал" и превръщането му (в определени случаи) в модерен етикет на отделни аспекти на социалното, този специфичен капитал играе важна роля за интегрирането на обществото и за изграждане идентичността на неговите членове. Това обуславя и засиления интерес към тази проблематика не само от страна на представителите на различни науки, но и на авторитетни международни организации като Световната банка и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие. В документите на Световната банка социалният капитал се определя като всички институции, връзки и норми, които създават качеството и количеството на социалните взаимодействия. В случая не става дума за механичен сбор от съществуващите институции, връзки и норми, а за спойката между хората, за свързаността, която им дава възможност заедно да изградят живота си.

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие определя социалния капитал като основен фактор за поддържане на социалността. Затова е изключително важно той не само непрекъснато да се възпроизвежда, но и да се създават условия за мобилизиране на социалната енергия за постигането на обществени цели. От гледна точка на обществото е важно социалният капитал да допринася за икономически растеж, за подобряване качеството на живота и да предотвратява конфликти, агресия и престъпност. Кризата от последните години и очерталите се дефицити на институционална стабилност поставиха необходимостта от саморефлексия на обществото, от по-детайлно вглеждане в начина, по който се изгражда съвместността и възможностите на нейните членове да реализират собствените си житейски стратегии.

В настоящата студия авторът представя очерганията на едно изследване на социалния капитал в традициите на социологическата наука, които предполагат: първо, специфични процеси, отношения и дейности да бъдат различени от останалия социален свят и да бъдат словесно обозначени (което обикновено се нарича "дефиниране"); второ, определяне на равнищата, на които този социален феномен (социален капитал) може да бъде идентифициран (в т.ч конкретни форми на съвместност, пространствени локации и субекти на неговото "производство"); и трето, последици от начините му на употреба.

THE MAN AND HIS SOCIAL CAPITAL

Abstract:

In the recent decades the social capital has become one of the main focuses in the research studies on the matters of social integration. This has happened not only because of seeking to better know how the coexistence of people is functioning but also because of the necessity to find mechanisms for the stability and sustainability of that coexistence. There are two clear-cut trends in the development of the modern society that are constantly existing in a complicated relationship. The first one is aimed at building a common identity and common goals, and the second – at individuation and realization of individual life strategies. The harmonization of these two trends (which is obviously a difficult task), requires reconciliation of the purposes for which the social capital is used.

Although there isn't an agreed definition of "social capital" and despite of its transformation (in some particular cases) in a modern label of different aspects of the social, that specific capital plays an important role in integrating society and building the identity of its members. This determines the increased interest in this matter not only of the representatives of different sciences, but also of authoritative international organizations like the World Bank and Organization for Economic Cooperation and Development. The documents of the World Bank define the social capital as a network of all institutions, relationships and norms that create the quality and quantity of social interactions. In this case this is not just a mechanical aggregation of the existing institutions, relationships and norms. This is a social cooperation, a cohesion which gives people potentiality to build together their lives. Organization for Economic Cooperation and Development defines social capital as a key component to building and maintaining sociality.

So, creating conditions for mobilization of social energy for achieving public goals is extremely important. Social capital should be beneficial for society, it should contribute to strong economic growth, should improve quality of life and prevent conflicts, aggression and crime. The crisis during the recent years and the deficits of institutional stability have led to the need of a more precise analysis of the way the coexistence is build, and also to a more detailed look at the capabilities of the society members to achieve their own life strategies.

In this paper the author will present the outlines of her study on social capital in the traditions of sociological science, which requires: first, specific processes, relationships and activities to be distinguished from the rest of the social world and to be verbally defined (which is usually called definition); second, determining the levels at which this social phenomenon (social capital) can be identified (including specific forms of compatibility, spatial locations and subjects of its "production"); and third, the consequences of the ways it is used.